Vara, politika un žurnālistika

◆ **KOMENTĀRS:** Vērojumi par Latvijas politisko žurnālistiku pēdējā gada laikā Latvijā

SALLIJA BENFELDE,
BRĪVĀ ŽURNĀLISTE

FOTO NO MYFAITHRADIO.COM

Medijus dēvējam par ceturto varu, un tiek uzskatīts, ka šo jēdzienu vairāk nekā pirms 200 gadiem – 1787. gadā – ieviesa īru valstsvīrs, filozofs un politikas teorētiķis Edmunds Bērks (Edmund Burke). Līdz tam, runājot par varu, tika minētas trīs varas institūcijas: likumdošana (parlaments), izpildvara (valdība) un tiesu vara. Laika gaitā uzskati par ceturtās varas un ar to saistītās žurnālistikas, arī politiskās žurnālistikas, mērķiem, ietekmi un spēku ir mainījušies, tikuši apstrīdēti un papildināti.

Brīvības sargs

Politiskā žurnālistika ir specifiska un attiecas uz konkrētu realitātes jomu: pirmo divu (un daļēji arī trešās varas) darba procesu, to politiskajiem lēmumiem un ietekmi, vēlēšanām. Tāpat kā citās žurnālistikas nozarēs tā strādā dažādos žanros un formātos (ziņas, analītika, pētniecība u. c.) un līmeņos (piemēram, dzeltenā, kvalitatīvā žurnālistika). Un, protams, uz politisko žurnālistiku, tāpat kā uz žurnālistiku vispār, attiecas profesionalitātes kritēriji un tā saucamie juridiskie baušļi, kas definēti, piemēram, «Rokasgrāmatā žurnālistiem» («Re:Baltica» un «SSE Riga Mediju studiju centrs», 2018).

Latvijā žurnālista darbības pamatu – vārda brīvību – garantē Satversme.

Protams, žurnālists kvalitatīvā žurnālistikā nedrīkst būt kādas amatpersonas vai amatpersonu personīgo interešu vai partijas, atsevišķu ekonomisko grupu interešu aizstāvis, darbojoties kā interešu propagandists jeb rupors. Sabiedriskās attiecības, reklāma – tā ir pavisam cita darbības joma, kas nav saistāma ar žurnālistiku. Darbojoties žurnālistikā un to no malas vērtējot kā tās patērētājam, vienmēr vērts atcerēties minētās rokasgrāmatas ievadā sacīto: «Vārda un preses brīvība ir viens no demokrātiskas, atklātas sabiedrības stūrakmeņiem. Žurnālistika kā profesija ir šīs brīvības sargs, vācot informāciju, prasot atbildību un izplatot dažādus uzskatus par sabiedrībai svarīgiem jautājumiem.»

Kaut gan mediju tirgus Latvijā ir mazs, dažādu izdevumu ir daudz, tādēļ mani vērojumi ne tuvu neaptver visus plašsaziņas līdzekļus.

Sabiedriskie mediji

Ja runājam par kvalitatīvu politisko žurnālistiku, tad neapšaubāmi tās vilcējspēks ir sabiedriskie mediji – Latvijas Radio un Latvijas Televīzija (LTV), par spītī tam, ka mēģinājumi padarīt tos nedrošākus un atkarīgākus no politisko un ekonomisko grupējumu interesēm nemazinās. Tiešā veidā iejaukties to saturā ir neiespējami, tādēļ tas notiek, izmantojot finansējumu. Ar naudu, precīzāk – ar tās deficītu, var sakropļot un iznīcināt jebkuru mediju, nav vajadzīgas pat nekādas represijas. Tiesa gan, politika nav kautrējusies izmantot savējos, lai, piemēram, atlaistu LTV valdes priekšsēdētāju un vienu no valdes locekļiem. Par spīti tam LTV ir «noturējusies zirgā».

Manuprāt, labi strādā LTV Ziņu dienests. Krietnu artavu politiskās žurnālistikas lauciņā nes arī «1:1», kaut arī ne visas sarunu tēmas skar politiku. «Aizliegtais paņēmiens», «Tieša runa», «De facto» ir raidījumi, kuros tiek atklātas politikas veidošanas aizkulises, uzdoti tieši jautājumi. Manuprāt, laika gaitā par izcilu kļūst raidījums «Aizliegtais paņēmiens», kas atklāj gan politiķu, gan sabiedrības patieso seju. Šīs raidījums faktiski izdarīja lielu daļu policijas un KNAB darba, atklājot Centrāltirgus cigarešu mafiju. Raidījumi ir bijuši gan par nodokļiem, gan par to nemaksātājiem. Daudzas problēmas risina gan radio, gan televīzija, viena otru papildinot, – jautājumi par onkoloģiju, paliatīvo aprūpi vai, piemēram, projekts «Sistēmas bērni». Tajā iesaistījās gan radio, gan televīzija, piespiedā labklājības ministru ieraudzīt bērnunamos un psihoneiroloģiskajā slimnīcā notiekošo, sākt izmeklēšanu, mainīt amatpersonas, ne tikai runāt, bet arī rīkoties, lai būtu lielāks atbalsts ģimenēm, kuras bērnus adoptē.

Paradoksāli, ka Latvijā, no vienas puses, atzīstam vārda un domas brīvību, no otras puses, gribam, lai visi domātu un runātu tikai to, ko gribam dzirdēt, bet, no trešās puses, vārda brīvība bieži vien tiek saprasta kā visatļautība.

Savukārt Latvijas Radio raidījumi «Krustpunktā», «Īstenības izteiksme 15 minūtēs», «Eiro fokusā» ļauj uzzināt politikas veidotāju viedokļus un lēmumu pamatojumus, uzklausīt ekspertu viedokļus par aktuāliem jautājumiem. Radio nav pamata arī kaunēties par savu Ziņu dienestu. Abi sabiedriskie mediji veidoja priekšvēlēšanu diskusijas, kam principi ir atklāti un skaidri. Pagājušā gada Saeimas vēlēšanās LTV pirmo reizi priekšvēlēšanu diskusiju pārraidīja no «Straumēniem» Lielbritānijā, un klātesošajiem bija iespējams uzdot jautājumus partiju pārstāvjiem.

Jāpiebilst arī, ka LTV ir raidījums «Pasaules panorāma», kas pievēršas ārpolitikas jautājumiem. LTV var lepoties ar ārpolitikā zinošiem un to saprotošiem žurnālistiem – Inu Strazdiņu, Ilzi Nagli un Tomu Pastoru.

Protams, minētie raidījumi un projekti nav vienīgie, kad, pateicoties žurnālistu darbam – un lielāko tiesu to dara sabiedrisko mediju žurnālisti, sabiedrības un varas triādes uzmanība tiek pievērsta sasāpējušiem un neatrisinātiem jautājumiem.

Nav tā, ka sabiedriskie mediji ir nekļūdīgi. Manuprāt, piemēram, cenšoties ievērot principu, ka visām pusēm ir tiesības pārstāvēt savu viedokli, reizēm uz raidījumiem tiek uzaicinātas personas, kuras rada jucekli, negrib dzirdēt faktus un pārējo dalībnieku argumentus. Citiem vārdiem sakot, dalībnieku izvēle ne vienmēr ir labākā. Piemēram, 16. septembra raidījuma «Aizliegtais paņēmiens» tēma bija mazais bizness Berlīnē un Rīgā: kur nodokļu slogs mazāks, bet biznesa iespējas lielākas. Uz raidījumu bija uzaicināta arī Saeimas deputāte Linda Liepiņa. Sanāca diezgan daudz trokšņa, bet vienīgais, ko varēja secināt no dalībnieces sacītā – Latvijā viss ir slikti, nav tādas algas kā Vācijā. Raidījuma vadītājam, nemainot tēmu un nesākot diskusiju par ekonomiskās sistēmas pieredzi abās valstīs, īsti nebija iespējas dalībnieci ne uzklausīt, ne pārtraukt.

TV3 un LNT – ar savu pienesumu

Abu komerctelevīziju nākotne ir miglā tīta, un par aizgājējiem parasti vai nu klusē, vai saka labu, tomēr domāju, ka tās tiešām ir pieminēšanas vērtas, runājot par politisko žurnālistiku. Kaut gan tās pamatā nodarbojās ar izklaidi, LNT un TV3 Ziņu dienesti ir strādājuši atšķirīgā stilā (kaut īpašnieks viens), papildinot skatītāmu ziņu raidījumu klāstu. Šo kanālu Ziņu dienestu žurnālisti ir bijuši pieredzējuši profesionāļi.

«Lielais trumpis» ir TV3 raidījums «Nekā personīga», kas profesionalitātes un ietekmes ziņā sacensās ar sabiedriskās televīzijas raidījumu «De facto», un grūti pateikt, kas kurā laika posmā būtu uzvarētājs, ja sacensība tiktu fiksēta, izmantojot noteiktu kritēriju klāstu.

Gribētos skaidrus spēles noteikumus

Uzreiz jāteic, ka nacionālajos dienas laikrakstos, pirmkārt, netrūkst pieredzējušu žurnālistu, bet, otrkārt, ilgākā laikā veidojusies reputācija lielā mērā nosaka viņu ietekmi un lasītāju loku. Savukārt reputāciju ietekmē īpašnieki, viņu lielāka vai mazāka saistība ar politiķiem, kas it kā netiek ļoti slēpta, bet netiek arī tā vienkārši publiskota. Arī dažam labam šo laikrakstu žurnālistam saikne ar politiku vai politiķiem vismaz kādu laiku bijusi visai tieša un cieša. Turklāt bieži traucē tas, ka laikrakstiem nav savas konkrētas nostājas vai – ja gribat – ideoloģiskās nišas, jo acīmredzot arī īpašniekiem tādas nav, bet ir intereses konkrētos jautājumos.

Žurnālistu profesionalitātes kritēriji un tā sauktie juridiskie baušļi, ko vērts atgādināt:

- tiesības uz informāciju, vārda brīvību un kritiku ir brīvas sabiedrības pamats. Uz tām balstās žurnālista tiesības atrasties sabiedriski nozīmīgu notikumu vietās, saņemt informāciju, to apstrādāt un izplatīt;
- žurnālists atbild par informācijas patiesumu (faktiem) un objektivitāti, kā arī vienmēr piedāvā iesaistītajai personai/pusei atbildes tiesības;
- žurnālists aizsargā tiesības paust taisnīgu komentāru un kritiku;
- žurnālistam jāsargā informācijas avoti. To atklāšanu var prasīt tikai tiesa;
- žurnālists atsakās no uzdevuma, kurš saistīts ar likuma pārkāpšanu vai ir pretrunā ar viņa uzskatiem;
- žurnālists var atsaukt savu autorību, ja saturs rediģēšanas procesā ir sagrozīts;
- žurnālists nepieļauj interešu konfliktu savā darbībā;
- žurnālists labo informāciju, kas atzīta par nepatiesu;
- žurnālists izsver sabiedrības tiesības zināt iepretim indivīda tiesībām uz privātumu. Īpaši uzmanīgi žurnālists rīkojas, ja situācijā iesaistīti nepilngadīgie;
- žurnālists ievēro autortiesības.

AVOTS: «ROKASGRĀMATĀ ŽURNĀLISTIEM» («RE:BALTICA» UN «SSE RIGA MEDIJU STUDIJU CENTRS», 2018).

Par «Neatkarīgo Rīta Avīzi» (NRA) gan jāteic, ka nostāja vairāk līdzinās sauklim: viss ir slikti, Latvijas valsts, valdības, gandrīz jebkuru organizāciju un politiķu kritika brīžiem robežojas ar klaja naida izgāšanu pār to galvām. Redzams, ka šis laikraksts aizstāv Aivara Lemberga uzskatus un intereses.

Tomēr problēma jau nebūtu tā, kuram politiķim vai partijai laikraksti simpatizē. Ja tas būtu zināms, netiktu slēpts, demagoģijas un prāta jaukšanas lasītājiem būtu mazāk.

Patiesībā skaidru un konkrētu ideoloģiju gribētos redzēt no visiem medijiem, izņemot sabiedriskos, kas to nedrīkst atļauties savas misijas dēļ. Kāpēc to vajag? Tad būtu skaidri spēles noteikumi, nebūtu jāzīlē, vai «aiz tā kāds stāv». Jā, Latvijā ideoloģiskās robežas gan iedzīvotāju prātos, gan partijās un politikā ir izplūdušas. Piemēram, tiek uzskatīts – tas, kas ir kreiss, noteikti saistīts ar krievu valodā runājošo iedzīvotāju daļu vai otrādi. Tomēr citu valstu pieredze liecina, ka medija ideoloģiskā nostāja vieš skaidrību, ļauj saprast, kas un kāpēc notiek, dod iespēju pārdomāt un salīdzināt ar saviem uzskatiem. Piemēram, viens no lielajiem Eiropas laikrakstiem Vācijā iznākošais «Frankfurter Allgemeine Zeitung» ir ar konservatīvu ideoloģiju. Tas nav partijas laikraksts, nekalpo kādam grupējumam.

Dienas laikraksti – blāvi

Atgriežoties pie Latvijas dienas laikrakstiem, jāteic, ka galvenie notikumi politikā un nozīmīgākie jautājumi tajos tiek atspoguļoti. Jāteic, ka «Diena» un «Latvijas Avīze» (LA) izskatās visai bālas un pat miermīlīgas, salīdzinot ar jau minēto NRA. Lai pamanītu kādu konkrētu ietekmi vai interesi, to publikācijām būtu jāseko katru dienu un jāanalizē. Tiesa gan, LA atšķiras ar komentārus un feļetonus rakstošo Egīlu Līcīti, kas nepašaubāmi ir diezgan labs spalvas meistars, bet, manuprāt, brīžiem balansē uz ētikas robežas. Jebkurā gadījumā saistībā ar šim abām avīzēm grūti runāt par stabilu un kvalitatīvu politisko žurnālistiku, lai gan klaju dezinformāciju un melus arī tā īsti nevar pārmest.

Kā jau minēju, NRA ir pavisam cita pieeja ļoti daudziem jautājumiem, un, piemēram, regulāri lasot Elitas Veidemanes neapšaubāmi krāšņos komentāru tekstus, gribas bēgt vai vispār nedzīvot – žurnālistes atainotā pasaule pamatā ir netīra, mulķīga, pretīga un no sirds ienīstama. Tiesa gan, reizēm izdodas vienkārši pasmieties un papriecāties par pašu tekstu. Piemēram, virsraksts «Kā tītara dupsis uz karstas plīts» (29.11.2019.) jau liek smaidīt. Izlasot rindas: «Kad pienāk ceturtā reize un pie loga pieklauvē izspūrusi būtne ar suņu žetoniņu kaklā, nopietni apgalvodama, ka saule turpmāk lēks rietumos, mēs ķeramies pie viedtālruņa un zvanām «ātrajiem»: skaidri redzams, ka kundzītei kaut kas nav kārtībā ar galvu...» (tas par politiķiem un viņu kļūdām, kas vienmēr atkārtojas), tiešām gribas smieties. Izdomā daudz neatpaliek arī pārējie NRA komentētāji, bet teksti patiesi «garšīgā» formā padodas Elitai Veidemanei. Kaut ko tādu lasot, var priecāties par tekstu kā par krāšņu kūku, nedomājot par saturu. Un, iespējams, saturs tā klusiņām un nemanot iekārtojas lasītāja smadzenēs.

Žurnāls «Ir» – bez aplinkiem

Žurnāls būtu pelnījis izvērstu apskatu, jo, manuprāt, ir viens no politiskās žurnālistikas balstiem Latvijā, analītiskie un pētnieciskie raksti ļauj paraudzīties uz daudzām norisēm «no iekšpuses». Gada laikā pētīto un analizēto tēmu saraksts būtu garš un skar visu Latvijas sabiedrību. Turklāt aiz žurnāla nestāv politiķu un ekonomiskie grupējumi, ir skaidri izlasāma redakcijas nostāja katrā jautājumā.

Spoži ir žurnāla komentētāji Aivars Ozoliņš un Pauls Raudseps, kas raksta gan par iekšpolitiku, gan ārpolitiku. Ozoliņš ir asprātīgs rakstītājs, viņa komentāros netrūkst ne sarkasma, ne ironijas, bet tie nenomāc un neliek domāt par to, ka nav neko vērts darīt, jo viss jau tāpat slikti. Piemēram, komentāram par ZZS kongresu šī gada jūnijā (#16 (469) 18. – 24.VI.2019.) virsraksts ir «Mauriņš nokalst», bet izcēlumā teksts: «Kora vietā Jelgavas pilī bija Lembergs.» Raudsepa rakstītais stila un formas ziņā ir it kā nopietnāks un «sausāks», taču humora izjūtas netrūkst arī viņam. Komentārā par Baibu Broku, par to, ka KNAB viņu aizturējis, Raudseps raksta: «Tagad viņa ir viens no krāšņākajiem akcentiem Latvijas politbiznesa siltumnīcā audzēto ziedu buķetē, kuru salasījis KNAB un pasniedzis Latvijas sabiedrībai prezidenta inaugurācijas dienā.» (#28 (481) 11. – 17.VII.2019.) Asprātīgo un interesanto tekstu forma nav pašmērķis, tā neļauj apmaldīties komentāra vēstījumā.

«Rīga TV24» – melnā zona

Visdīvainākais medijs vērojumu klāstā ir kanāls «Rīga TV24». Lai gan tajā darbojas žurnālisti ar pieredzi un par vairākiem varētu sacīt, ka viņi ir profesionāli, kopumā TV kanālam nav saistības nedz ar kvalitatīvu žurnālistiku, nedz redakcionālo neatkarību. Gandrīz katrā raidījumā cauri spraucas īpašnieka intereses un uzskati, diskusijās pieaicināto dalībnieku izvēles kritēriji bieži ir nesaprotami un diemžēl liek domāt, ka dalību tajos var arī nopirkt.

Piemēram, Māra Zandera raidījumā «Kur tas suns apraksts» ļoti bieži piedalās par ekspertu dēvētais politiķis Edgars Jaunups, un tā ir kanāla īpašnieka izvēle, tas ir labi redzams. Jā, Māris Zanders ir ar savu skatījumu uz norisēm un notikumiem, viņu nevar pārliecināt mainīt savas domas tādēļ, ka kādam tas izdevīgi, – ja seko līdzi viņa rakstiem un diskusijās citos TV kanālos teiktajam, tad tas ir labi redzams. Tomēr šāda «eksperta» piesaiste uzticību raidījumam nevairo.

Pēc manām domām, kanālā ir raidījums, kas jauc gaisu un skalo smadzenes. Tas ir «Preses klubs». Sarunu kvalitāte tajā ir atkarīga vienīgi no dalībnieku inteliģences, zināšanām un godaprāta. Raidījuma vadītāji neorientējas norisēs Latvijā, jautājumus neuzdod vai uzdod pavisam primitīvus. Protams, dalībnieki ir tiesīgi paust savus uzskatus publiski, tomēr profesionāls un arī godprātīgs raidījuma vadītājs gadījumos, kad izskan dīvaini, melīgi vai aplami apgalvojumi, cenšas noskaidrot, no kurienes tāda informācija, kāpēc tā tiek apgalvots utt. «Preses klubā» tā nenotiek. Manuprāt, viens no spilgtākajiem piemēriem bija šī gada 8. oktobra raidījums. Tā otrajā daļā tika runāts arī par to, ka Valdim Dombrovskim uzticēšot vadošo lomu cīņā pret nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. 13. Saeimas tagad neatkarīgais deputāts Didzis Šmits to vērtēja tā: «Pēc būtības ir tā, ka man.. es vienkārši ar skaudību skatos uz kaimiņiem. Mēs par šo priecājamies – kaut kāds vietnieks, izpilddirektors naudas mazgāšanas kaut kādos jautājumos. Kas no tā Latvijai? Lietuvai būs zivsaimniecības komisārs, kas atbildēs par visu šo būtisko vidi, zivsaimniecība un okeāni. Zvejniecība. Milzīgs budžets, miljardi tur stāv. Tas būs Lietuvas rokās. Tas ir jautājums, par ko mēs cīnāmies.»

Sacītais lika domāt, ka Lietuva šo naudu varēs pamatā tērēt sev un finansējums, kurš saistīts ar visām ES valstīm, patiesībā var tikt bāzts vienas valsts kabatās, ja tai ir atbildīgais komisārs. Tāds domāšanas veids liecina – runātājs neuzskata, ka likumi vispār ir domāti to ievērošanai, un viņš pats pat negrasās kādu ievērot, ja vien tas ir iespējams. Vai raidījuma vadītājs pajautāja, kāpēc, viņaprāt, Lietuva ir ļoti liela ieguvēja un vai tā valsts, kam ir komisārs, var likumus neievērot? Nepajautāja, bet mirdzošām acīm sacītajā klausījās.

«Preses klubs» ir kļuvis par iespēju jebkuram reklamēt savus uzskatus, bieži vien tā aizstāvot savas vai draugu savtīgās intereses, izplatīt dezinformāciju un melus, jo profesionāli jautājumi netiek uzdoti.

Mediju telpa un vārds

Politiķi labprāt redzētu vāju žurnālistiku, arī politisko, un, kā jau minēju sākumā, finansējums ir nopietns ierocis šajā cīņiņā. Protams, žurnālistiem nākas dzirdēt arī apvainojumus un piedzīvot nepieklājīgu izturēšanos, bet tas nav galvenais. Latvijas politiskā žurnālistika ir dzīvotspējīga, taču arī lasītājiem, klausītājiem un skatītājiem ir jāiegulda sava daļa trauslajā mediju telpā.

«Hibrīdkarš», «viltus ziņas», «uzpirkti mediji» – šie jēdzieni tiek lietoti aizvien biežāk, un nereti cilvēki par uzpirktiem žurnālistiem uzskata visus, kas nedomā tieši tāpat kā viņi paši. Dīvaini, jo mediju lietotāji uzskata, ka viņu skatījums ir vienīgais un citu domu vispār nedrīkst būt. Paradoksāli, ka Latvijā, no vienas puses, atzīstam vārda un domas brīvību, no otras puses, gribam, lai visi domātu un runātu tikai to, ko gribam dzirdēt, bet, no trešās puses, vārda brīvība bieži vien tiek saprasta kā visatļautība. ◆

Mediju atbalsta fonda ieguldījums no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par šo publikāciju saturu atbild Latvijas žurnālistu asociācija.